

„SZŐLŐVEL FEKSZIK SZŐLŐVEL ÉBRED” Paraszti és utóparaszti gazdálkodás a fenntarthatóság tükrében, a villányi szőlőművelés példáján

Balogh Pál Géza

tanársegéd, doktorandusz

PTE BTK, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék

ORCID 0000-0001-9769-7710

Kurucz Réka

néprajzkutató, muzeológus, doktorandusz

PTE BTK, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék

ORCID 0000-0003-2467-5435

Dol: 10.15170/PSK.2023.SI.05

Publikálva: 2023.08.28.

Hivatkozási formátum:

Balogh, Pál Géza – Kurucz, Réka (2023): „Szőlővel fekszik szőlővel ébred” – Paraszti és utóparaszti gazdálkodás a fenntarthatóság tükrében, a villányi szőlőművelés példáján. *Pólusok*, Zöld Különszám, 65–92.

Támogatói információk:

A különszám megjelenését támogatta a Pécsi Tudományegyetem Hallgatói Szolgálati Központ Tehetségigazgató Iroda. A különszám a PTE Fenntartható Fejlődésért Szakkollégium szakmai együttműködésének eredménye. Szerkesztő: Dr. Glied Viktor (PTE BTK).

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - No Derivatives 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

Absztrakt

Az elmúlt évtizedekben az ökológia és a néprajz-antropológia találkozása egy virágzó új kutatási irányzatot eredményezett, az etnobiológia és az etnoökológia szakterületét, a hagyományos ökológiai tudás és a helyi tudások kutatását. E kutatási eredmények és hasznosíthatóságuk kérdése az ökológiai válság tendenciáinak erősödése révén egyre fontosabbá válik. Jelen tanulmány egy általános bevezető után a Villányi borvidék kisüzemi paraszti szőlőművelését a néprajzi terepmunka eszközeivel feltáró kutatás eredményeit mutatja be az 1940–1960 közötti időszakból. A kutatás során megismert lokális tudást és gazdálkodói szemléletet igyekszik a fenntarthatóság, a környezetvédelem szempontjából értelmezni, felveti az egyes ismeretek mai hasznosíthatóságának kérdését.

Kulcsszavak: *fenntarthatóság, kisüzemi szőlőművelés, (bio)kulturális örökség, Villányi borvidék*

Bevezetés¹

A mezőgazdaság az elmúlt századokban gyökeres átalakuláson esett át. Az egykori összetett, mozaikos tájakat felváltották a végtelen, monokultúrás szántók és ültetvények, hatalmas állattartó telepek, az emberi és állati igaerőt pedig a gépesítettség, a fosszilis energiahordozókra alapuló hatalmas és egyre összetettebb mezőgazdasági

¹ Köszönjük Dr. Varga Annának és Dr. Kurucz Sándornak, hogy tanácsaikkal, észrevételeikkel segítették e cikk megszületését.

gépek munkája. Ennek az új, iparszerű, nagyüzemi, monokultúrás mezőgazdasági szisztémának hatalmas ígéretei voltak: egyrészt az egyre növekvő létszámú népesség megfelelő minőségű élelmiszerral való ellátását, másrészt az emberek kemény fizikai munka alóli felszabadítását ígérte, a fejlődés és a hatékonyság ígéretével állt neki a környezet, a gazdaság és a társadalom átalakításának, amivel jelentősen befolyásolta is a közbeszédet és a mentalitást. A század második felében egyre gyakrabban kérdőjeleződtek meg ezek az ígérek, és került napvilágra, hogy milyen nem várt negatív környezeti, gazdasági, társadalmi és egészségügyi hatásokkal járt a mezőgazdaság ilyen hirtelen és radikális átalakítása, miközben erőteljes kérdőjelek kerültek az eredeti ígérek mögé is.

A 21. században az ökológikus gondolkodás erősödésével a közbeszédben és a médiában is egyre gyakrabban érzékelhető, hogy a mezőgazdaság szinte már csak a fenntarthatatlanság szinonimájaként kerül elő. Egyre nehezebb elképzelni azt, hogy a mezőgazdasági termelés nem csak a környezeten tett erőszakként, de a természettel együttműködő, sőt, azt akár gazdagító tevékenység is lehet; mintha az ember sorsának elkerülhetetlen velejárója lenne, hogy a természetet kizsákmányolja, mintha saját léte csak ezzel a feltétellel maradhatna fenn. Pedig nincs áthidalhatatlan érdekellentét ember és természeti környezet között, melyre a múltban, és szórványosan még a jelenben is sok példát találunk. Számos olyan, olyan hosszútávon működő, fenntartható rendszer ismert, ahol az emberi társadalmak képesek voltak saját élelmiszer szükségletüket úgy előállítani, hogy közben a természeti környezetet is megújuló, körforgásos módon kezelték. Csakhogy mindez a fejlődés és a hatékonyság kultuszának nézőpontjából nem értelmeződött értéként, eredményként, így könnyű szívvel lépett át rajtuk a történelem, elmaradottnak és nem elég hatékonynak bélyegezve őket.

A néprajz és az antropológia ugyanakkor mindig is sokat tett a különböző kultúrák sokszor radikálisan különböző, lokális nézőpontjainak, helyi tudásának megismerése és megismertetése, releváns tudásként és világszemléletként való elismertetése érdekében, illetve ember és táj kapcsolatának vizsgálatában is (Ikvai, 1991; Viga, 2005). Ezek az eredmények az ökológiai válság fokozódásával teljesen újraértelmeződtek, egyre többen ismerik fel, hogy egyrészt hasznos tudásról van szó, másrészt egy újfajta ember–természet viszonyrendszer kulcsát is jelenthetik. A néprajz és antropológia e téren felhalmozott ismeretei egy radikális paradigmaváltás ígéretét rejtik magukban a társadalmi fejlődés értelmezése, ember és természet viszonya kapcsán. Az alábbiakban először azt mutatjuk be vázlatosan, hogy miképpen is értékelték fel az elmúlt évtizedekben ezek a bennszülött és helyi tudások, milyen konkrét, gyakorlati tudáselemeket meríthet belőlük a kortárs gazdálkodás, illetve milyen, a kortárs fősodratú gondolkodástól eltérő szemléletben viszonyultak (és részben viszonyulnak ma is) a körülöttük lévő környezethez és ebben saját szerepükhöz lokális társadalmak, kisközösségek. Majd egy, a Villányi borvidék nyugati felén az 1940–1960 közötti időszakot felölelő, a kisüzemi szőlőművelését bemutató

konkrét esettanulmányon keresztül elemezzük, milyen, a hétköznapiak során is jól használható, kisléptékű, ökológikus agrárismeretek jellemezték az egykori paraszti gazdálkodás egyik ágát, a kisparcellás szőlőművelést.

Agrárnéprajz „újrátöltve”

Az elmúlt évtizedekben az ökológia és a néprajz-antropológia találkozási pontja egy új kutatási irányzatot eredményezett, az etnobiológia és az etnoökológia szakterületét (Babai, 2020; Molnár – Babai, 2020; Varga et al., 2020), a hagyományos ökológiai tudás és a helyi tudások nemzetközileg számos eredménnyel büszkélkedő keresztezését (Berkes, 2018; Brosius, 2009). Egyúttal az agrárnéprajz eredményeit – melyben a hazai kutatás különösen jelentős eredményekkel büszkélkedhet (Mód – Simon, 2020; Kocsis, 2011) – az ökológiai válság tendenciáinak erősödése szintén az eddigiekhez képest egészen más fénybe kezdi helyezni. Nem várt fejlemény, hogy ezek a tisztán tudományos céllal készült nagy, monografikus igényű történeti agrárnéprajzi munkák most immár, mint gyakorlati „kézikönyvek” kerülnek ismét használatba. Emellett egyre nagyobb a „civil” érdeklődés az eredeti források, a muzeális gyűjteményekben őrzött kéziratok, fényképek, tárgyak iránt, és egyre többen fordulnak a hagyományos ökológiai tudás hordozói felé is. Az egykori paraszti tudás számos eleme értékelődik fel, és helyeződik teljesen új értelmezésbe, mint egy új, ökológikus tudásrendszer része és alapja. Újra fénybe kerül a népi építészeti tudás is, ahol az esztétikai szépség mellett immár a természetes anyagokból készült épületek egészséges és természetes életteret képező épített, fizikai környezetként jelennek meg (Krizsán, 2018; Káldi – Várallyay 2017). Az egykori paraszti hulladékgazdálkodást mint az újrafelhasználás kultúráját fedezik fel ismét (Benedek, 2021). A kézműves tárgyak, melyet korábban alapvetően szintén a szépség felől kapott értékelték, most mint a fogyasztói tömegkultúrával szembeállított, egyedi, személyes tárgykultúra darabjai kerülnek a figyelem középpontjába. A természetes anyaghasználat, az újrafelhasználás, a megújítás, a hosszú élettartam, és egyediség, személyesség mind egy, a tömeggyártásra berendezkedett, eldobható tárgyakkal szembeállított új tárgyi környezet jellemzőiként tételeződnek. Az anyaghasználatban és technikákban egyre több, elfeledettnek hitt anyag és technika kerül elő a természetközelség jegyében, de a praktikum, a funkciónak megfelelő, sokszorosan kipróbált forma miatt is egyre többen használnak egykori, emberi és állati erőt használó eszközöket, a kaszától, kapától a boronáig. Nő a hiteles, kipróbált tudás iránti igény, így egyre több gyakorlati szakember fordul a szakszerű tudományos források felé és forgatja vissza az ott rögzített ismereteket a gyakorlatba. Ugyanakkor a néprajzi szakirodalom olyan, nem várt hiányosságai is előtérbe kerülnek ezáltal, melyre szerzőik nem készültek, de nem is gondoltak, illetve nem is feltétlen lett volna lehetséges rögzítésük írásos formában: minden részletességük ellenére sokszor a visszatanuláshoz elengedhetetlen, gyakorlati részletek hiányoznak belőlük. Emiatt egyre gyakoribb, hogy a helyi tudás, a

hagyományos ökológiai tudások primer hordozóihoz is fordulnak, és közvetlenül tőlük, velük együttműködésben veszik át még meglévő tudásaikat (Molnár et al. 2020).

Rátérve kifejezetten a gazdálkodásra, a gyakorlati gazdálkodói ismeretek igen széles köre került a figyelem középpontjába az elmúlt években ebből az új nézőpontból. A különféle ökológikus, biodinamikus és permakultúrás gazdaságok általában ezeket a helyi gazdálkodási ismereteket is igyekeznek beemelni tevékenységükben, igaz, mind szemléletben, mind abban nagy eltérések mutatkoznak, hogy ki, mennyire tud hozzájutni ezekhez az ismeretekhez, mennyire hozzáférhető vagy éppen mennyire szűk az elérhető helyi tudások köre. Közös ezekben a kezdeményezésekben, hogy a paraszti gazdálkodás ismereteihez kritikusan, de alapvetően pozitív attitűddel állnak. Folytonosan ütköztetik azokat a jelenkori tudományos ismeretekkel és igényekkel, ugyanakkor általában határozott értéket tulajdonítanak neki, mint az adott környezetben kialakult, a gyakorlatban használhatónak bizonyult, a helyi adottságokhoz idomult, erősen helyspecifikus komplex lokális tudásnak, melyek így egy speciális többletértéket is hordoznak az általános, természettudományi és agronómiai, más lokális környezetekben keletkezett ismeretekhez képest, éppen azért, mert a helyi környezetre vonatkoznak. Az egyik ilyen terület az őshonos- és tájfajták, illetve a hozzájuk kapcsolódó ismeretek köre, állatfajtákra (Tózsér – Bedő, 2003) és növényfajtákra: zöldségekre (A Növényi Diverzitás Központ Munkatársai, 2016) és gyümölcsökre egyaránt vonatkozóan (Andrásfalvy, 1989; Ambrus et al., 2014, Ambrus et al. 2016; Farkas, 2018; Lantos 2005, 2018; Lázár 2010; Szabó – Lázár, 2019; Szani, 2014; Balogh – Kiss – Gonda – Werlein, 2021). A gyűjtögetett növényekben rejlő lehetőségeket is egyre többen fedezik fel újra (Dénes, 2022). A régi, helyi fajták számos előnyös tulajdonságot hordoznak az ellenálló képességük, eltartósságuk, ízük terén, bár kérdéses, hogy a klíma hirtelen, radikális változásához mennyire képesek idomulni, illetve mennyire lehet számukra piacot teremteni. A tanulmányban a Villányi borvidék egyes területeinek példáján bemutatott apróparcellás szőlőhegyek, valamint az ártéri szőlőskertek is egy sajátos, polikultúrás, egyúttal sokféle haszonvételt nyújtó tájszerkezetet és (bio)kulturális örökséget őriztek meg egészen a közelmúltig, esetenként akár napjainkig (Illés, 2005; 2010; 2013; 2017; Mód, 2016; Mód – Simon 2002; 2005; 2017).

Az állattartás területén nagy jelentőséget nyert a hagyományos legeltető és kaszálógazdálkodás, a hagyományos gyepek kezelése, mely mind a természetvédelem, mind a hagyományos ökológiai tudás kutatása felől erőteljes érdeklődés övez. A magyar kutatók által dokumentált, még létező hasonló rendszerek egy olyan alternatívát jelentenek, mely képes gazdagítani is a legelők fajgazdagságát, ugyanakkor az ember számára is hasznos állati termékeket hoz létre. Alapvető kérdés azonban itt is fenntartani a piacot és a keresletet ennek a még élő hagyományos rendszernek a termékei iránt, különben a pozitív ökológiai hatások sem tudnak érvényesülni. (Molnár – Bábai – Molnár, 2014; Molnár 2012; Varga – Bölöni, 2009; Varga – Samu – Molnár 2017).

Egyre kritikusabb fontosságú ismeretanyagot jelent a vízgazdálkodás és az árteri rendszerek ismerete. A hazai kutatásban a téma Andrásfalvy Bertalannak és Bellon Tibornak köszönhetően ember és természet viszonyának egyik legrészletesebben feltárt rétege (Andrásfalvy, 2007; Bellon, 2003). A klímaváltozás fokozódásával, és a vele együtt járó nyári aszályok egyre szélsőségesebb országos hatásával, valamint a Duna–Tisza közti homokhátság félsivataggyá válásával a kérdés csak egyre aktuálisabbá válik, így egyre többször nyúlnak az egykori árterek leírásaihoz a jövőbeli megoldások kialakítása, fokgazdálkodási elemek visszavezetésének a céljával is. A néprajzi kutatásokból az ártereken túl is számos olyan kultúrtáj típus körvonalazódik, ahol egy megújuló, a természet körforgásával együttműködő, ugyanakkor az ember számára szükséges megélhetést is biztosító gazdálkodás működött, az antropogén ökológiai változások egy ökológiailag is fenntartható mederben folytak (Andrásfalvy – Vargyas, 2009; Bali, 2005).

A helyi tudás természetesen egy rétegzett fogalom, melyben a különböző korokból és az eltérő forrásokból származó, tehát pl. folklorikus jellegű és hivatalos, iskolai keretek közt megszerzett tudások nem válnak el élesen, sőt, egymással keverednek is, „párhuzamos különidejűségben” léteznek (Bausinger, 1989). Az ökológikus elemek kiválasztása ebből egy külső, mesterséges, gyakorlatorientált szemszög alkalmazását jelenti erre a komplex tudásra, melyet azonban ember és természet megborult viszonyának az ökológiai válság erősödésével egyre fontosabbá váló keresése egyre indokoltabbá tesz. Fontos azonban, hogy a vizsgálat során egy-egyben lássuk ezt a tudást, és a kiválasztott elemek revival jellegű visszaadaptálása egy külön lépésben történjen, és lehetőleg ne befolyásolja a megismerési folyamatot.

Gazdálkodói szemlélet és hozzáállás

Nem csak az egykori gyakorlati ismeretek értékelődnek fel, hanem egy tágabb tendenciába illeszkedően az egykori paraszti gazdálkodás szemlélete is. A kortárs gazdaság és társadalom egyre szélesebb körben kiterjedő válságával az egykori, mezőgazdasági munka által alakított életforma átértelmeződik. Míg a technológiai fejlődés bővületében a földön végzett munkának a fáradtságos, fizikailag megterhelő, kötött és kényszerek által irányított volta került elő, és a technológiai haladást ünneplő ideológia, a technicizmus jegyében meghaladása kívánatosnak tűnt fel. Napjainkban azonban egyre inkább általános válságba kerül a munka, a fizetett bér-munka pedig egyre kevésbé a szabadság, mint a fokozódó kötöttség, az egyre „hatékonyabb”, kizsákmányoló jellegű munkavégzés jegyében telik. Mindezt fokozza, hogy egyre több munka veszti el saját elvégzője számára is szubjektív értelmességét, az értelmetlenség intenzív érzése pedig gyakorlatilag kínzással ér fel az ilyen munkát végző számára (Schumacher, 2014; Graeber, 2020).

Ezzel párhuzamosan azonban a mezőgazdasági munka sokak számára egyre vonzóbb fényben tűnik fel. Nem csak a vidékre költözés lesz újra népszerű

nemzetközi szinten is, de egyre többen fordulnak a termőföld felé, és kezdenek gazdálkodásba, az adott tájjal együttműködő módszereket, rendszereket előnyben részesítve (pl. vegyszermentes, biodinamikus, permakultúrás elvek alapján) (Bali, 2015; Bartulović, 2022; Csizmady – Csurgó, 2012; Csurgó, 2013; Farkas, 2018; Nemes – Orbán – Tomay, 2022; Svetel, 2022; Turk Niskač, 2022). Egyúttal pszichológiai szinten is felértékelődik az ilyen munkavégzés: a mezőgazdasági munkát végzők egyre inkább egy újfajta, valódi szabadságként, önrendelkezésként, ismételten megélt természetkapcsolatként, kreativitás, pozitív élményt, szubjektív boldogságérzetet okozó munkaként értelmezik ezt a tevékenységet. A pozitív pszichológia azt is megvizsgálta, hogy a mezőgazdasági munkavégzés valóban miként képes a kreativitás, az alkotás megélését, flow-élményt jelentő munkaként működni (Csíkszentmihályi, 2010: 191–214). A paraszti gazdálkodást egykor erőteljesen meghatározta a földszűke, az állandó külső hatalmai kényszer, a társadalmi mobilitás korlátozott lehetősége és ezáltal a „visszatorlódás” a falvakba. Napjainkban azonban a mezőgazdaság, mint önként vállalt foglalkozás és életforma az öröm, a kreativitás, a természetkapcsolat megélésének új színtere lesz – persze azzal a kitételrel, hogy általában a visszaút is nyitva áll az ezt a megélhetést választók előtt a városi életforma és más munkalehetőségek felé. Sok esetben ez nem jelent teljes elzárkózást a modernitás és a városi élet előnyeitől, illetve sokkal több eszköz és lehetőség is van a kezükben különféle pozitív külső hatások helyi integrálására, és ezek segítségével a lokális önrendelkezés, az aktív közösségi élet helyben történő megszervezésére ezek segítségével, mint egykori elődeiknek – bár újfajta kényszerek és hatalmi dinamikák egyúttal korlátozzák is a formálódóban levő természetközeli életmódot és lokális önrendelkezést.

Ugyanakkor az egykori társadalmi és gazdasági gyakorlatok más szempontból is újraértelmeződtek. A gyakorlati, az ökológiai válság megoldását szolgáló tudáselemek mellett a kortárs fősodratú világnézettől eltérő, ember és természet viszonyára vonatkozó mentalitások is felértékelődtek. Az ontológiai antropológia irányzata újult erővel mutat rá arra, hogy mennyire radikálisan képesek különbözni az egyes kultúrák, akár a lételméleti alapfogalmak szintjén is, és ami az egyik kultúra számára egyértelmű, az a másik számára érthetetlen tud lenni. Így az ember – természet fogalmak radikális szembeállítás, és egyáltalán léte, megkülönböztetése se egyértelmű és egyetemes, mint ahogy a nyugati világnézet sokszor feltételezte (Descola, 2013; Kohn, 2013; Viveiros de Castro, 2014). Mindez az ökológiai válság korában különös jelentőséggel bír, és akár felborult természethez való viszonyunk számára is utat mutathat (Mészáros, 2020). Egyúttal az antropológia részéről olyan, alapvető lételméleti kérdésfelvetések is erednek, mint a fejlődés eszméjének és ezáltal a történelem nagy narratíváinak megkérdőjelezése, melyről alapvetően az államalkotó birodalmak nézőpontjából íródott és a birodalmak szempontjából értelmezi az emberiség történetét (Graeber – Wengrow, 2021). A gazdasági antropológia számos szerzője kérdőjelezi meg a fősodratú, a közgazdaságtanból eredő haszonelvűség és

profitmaximalizálás eszméje által erősen meghatározott világnézetet. Ebből az új szempontból az egykori, mezőgazdasági munka által dominált életformák is más fényben tűnnek fel, már Marshall Sahlins is foglalkozott ezekkel a kérdésekkel a bőség, a boldogság és a szabadidő kapcsán (Sahlins, 1972: 1–39). Ha kimozdulunk a növekedés, a fejlődés és a gazdasági hatékonyság paradigmájából, akkor nem csak az egykori törzsi társadalmi keretek közt élő, kisléptékű, lokális közösségek életmódja értékelődik fel, de az egykori paraszti életmód és tudás is, mely a hosszú távú ökológiai fenntarthatóságot, mint eredményt, bizony sokszor elérte.

Érdeemes ugyanakkor a ló túlsó oldalát is elkerülnünk: az egykori paraszti gazdaság számos külső kényszer által befolyásolt, sokszor erőteljes szűkösség és számos válság által is jellemezett, korántsem egységes társadalmi réteget jelentett, melynek érdeemes elkerülni az idealizálását. Mindez azonban nem jelent akadályt egy „reflexív hagyományörzés” útjában, mely képes a múlt elemeire úgy tekinteni, hogy eldönti, mely elemek érdemesek a folytatásra, megőrzésre, esetleg felélesztésre, és melyek azok, amelyektől megkülönbözteti magát. Így a néprajz valóban a „jövő tudománya” lehet (Andrásfalvy, 1983; Cseh – Mészáros – Borsos 2020). Különösen fontos jelentőséget kaphatnak ebben a Kelet-Európában még nagy számban jellemző utóparaszti gazdaságok, melyek számos olyan tudást hordoznak és gyakorlatot tartanak fenn, melyek ugyan nem explicit módon, de nagyon erőteljesen szolgálják az ökológiai fenntarthatóságot (Smith – Jehlička, 2013).

A következőkben a Villányi-hegység nyugati felére a 20. század végéig jellemző apróparcellás szőlőművelés példáján mutatjuk be, milyen, a természettel együttműködő gazdálkodás irányába mutató tudásformákat őrzött meg napjainkig a kisüzemi gazdálkodás, valamint hogy miképpen nyilvánult meg a gazdálkodói szemléletben egy, a természeti környezethez és a benne való gazdálkodáshoz való eltérő viszony. Fontos tény, hogy a szőlőhegyi apróparcellák többnyire alkalmatlanok voltak a nagyüzemesítésre, így kimaradva a kollektivizálásból, mint kvázi reliktum területek, háztáji, később zártkerti besorolásban szinte változatlan formában megmaradtak tulajdonosaik használatában, mely módot adott a tájszerkezet, valamint a szőlőtermelési ismeretek és lokális tudás megőrzésére, valamint a termőfölddel való személyes kapcsolat fenntartására (Gyarmati, 2005: 1; Kurucz, 2021: 169). Ugyanakkor a szőlőterületek is azon művelési ágak közé tartoznak, ahol a különböző kemikáliák használata (trágyaanyagok, műtrágyák, lombozatra kijuttatható mestersegesen előállított terménynövelő és minőségjavító anyagok, növényvédőszer) jelentősen elősegítik a magasabb termésátlag elérését. Tény, hogy ez nem előzmények nélküli, hiszen a filoxéravész óta² a szőlőművelés hangsúlyosan vegyszerigényes

² A filoxéra, vagy szőlőgyökértetű (*Phylloxera vastatrix*) Észak-Amerikából származó szőlővesszőkkel került Európába, ahol az őshonos szőlőnek (*Vitis vinifera*) nincs ellenálló képessége e kártevővel szemben. A kórokozó Franciaországban bukkant fel először 1863-ban, majd mintegy harminc év alatt elpusztította a kontinens kötött talajra települt termőszőlőinek kétharmadát. Az eredményes védekezést végül az oltványkészítés jelentette, az ellenálló amerikai alanyfajtára oltott nemes

más művelési ágakhoz képest, ám ahogy a következő esettanulmányból is láthatjuk, a növényvédelemre használt anyagok egész mások voltak, mint a ma használatos szintetikus vegyszerekkel. Az alábbiakban bemutatott szőlőműveléssel kapcsolatos helyi tudásra olyan komplex jellegű tudásként kell tekintenünk, melyben keverednek a paraszti gazdálkodás túlélő elemei, valamint a különféle hivatalos keretek közt tanult ismeretek, de mindenképp az iparszerű, nagyüzemi mezőgazdaság térnyerése előtti állapotot tükrözi.

Kisüzemi szőlőművelés a fenntarthatóság tükrében a Villányi borvidéken 1940–1960 között

Bevezetés

A néprajzi kutatások az utóbbi évtizedekben nagy hangsúlyt fektettek a szőlőhegyek változásának vizsgálatára. A téma kétségkívül aktuális, hiszen az 1990-es évektől átfogó változás zajlik a szőlőművelési kultúrában (Hajdú 2010, Illés, 2005; 2010; 2013; 2017; Kemény, 2005; Kurucz, 2021; Mód, 2016; Mód – Simon, 2002; 2005; 2017; Muskovics, 2019; Simon, 2016; Schwarz, 2002).

Az 1950-es évektől indult meg a kisparcellás szőlők felhagyása, s napjainkban is tart a nagyméretű szőlőbirtokok kialakítása. A 2010-es évektől kezdve egyre elterjedtebbé válik hazánkban is a minél kevesebb vegyszer alkalmazására törekvő, bio- és natúrborok előállítására, a nagyobb gazdálkodóknak a természeti értékeket megőrző, és azt elősegítő gazdálkodási módok alkalmazására való nyitottsága. A klímaváltozás hatásaira adott válaszok pedig feltehetően egy újabb fejezete lesz a szőlőművelésnek.

Ez az esettanulmány a Villányi borvidéken végzett terepmunka alapján a borvidék nyugati részén nyomokban még fellelhető, kisüzemi keretek között művelt apróparcellás (utó)paraszti szőlőkhöz kapcsolódó művelési mód és ökológiai tudás fontosságára és mai hasznosíthatóságára kívánja felhívni a figyelmet. Igyekszik a feltárt ismeretanyagot a fenntarthatóság és a környezettudatosság szempontjából értelmezni és legalább a kérdésfeltevésig eljutni abban a témában, hogy ez a még napjainkban is elérhető, rendkívül komplex helyi tudás milyen alternatívákat nyújthat a birtokkoncentráció, a sok esetben káros környezeti hatásokat generáló, profitorientált nagyüzemi szőlőművelés alternatívájaként.

Források, módszerek, terepválasztás

Az anyaggyűjtés módszerei között elsőként a terepmunkát kell megemlítenünk, mely 2018–2023 között zajlott, a Villányi borvidékhez tartozó Túrony,

szőlőoltványok telepítése. A filoxérával karöltve Európába érkező peronoszpóra elterjedése a permezezési feladatok sűrűsödésével járt (bővebben ld. Csoma, 2015: 131–222).

Hegyszentmárton és Diósvizsló települések³ határában található szőlőhegyekhez kapcsolódóan. (1. térképvázlat)

1. térképvázlat: A Villány borvidék. Túrony, Hegyszentmárton és Diósvizsló elhelyezkedése a borvidéken

Mindhárom község az előregedő baranyai kistelepülések sorába tartozik, lakónépességük a KSH 2022-es adatai szerint Túrony esetében 255 fő, Hegyszentmártonban 387 fő, Diósvizslóban 645 fő. Forrás: KSH Magyarország Helységnévtára, https://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU, utolsó hozzáférés: 2023. 08. 23.

A terepválasztás oka, hogy mindhárom szőlőhegy azon dél-dunántúli apróparcellás paraszti szőlőterületekhez tartozik, ahol a szőlőbirtokok az önellátásra berendezkedett paraszti gazdaságok szerves részét képezték, szőlő-monokultúrává sohasem fejlődtek. A szőlőhegyek képe szempontjából szinte napjainkig meghatározó (volt) a kisüzem, majd a rendszerváltás óta zajló birtokkoncentráció eltérő mértékben érinti a vizsgált területeket (bővebben ld. Kurucz, 2020a; 2020b).

A helyszíni kutatások során, elsősorban a hólabdaelv, kisebb részben a véletlenszerűség alapján, félig strukturált, hangrögztítéses interjúk készültek közel 100 alkalommal, 75 személlyel. A jelenkori falusi és szőlőhegyi életvilágokba betekintés adó résztvevő megfigyelésre elsősorban Kurucz Rékának volt lehetősége, mint egykori túronyi lakos és az egyik helyi bortermelő család tagja. A recens megfigyelések történeti adat- és forráscsoportok feldolgozásával egészíthetőek ki, úgy mint a levéltári és múzeumi anyagok, statisztikai adatok, történeti térképek, földhivatali adatok, hegyközségi nyilvántartások. Különösen gazdag forrásanyag található a térség 20. századi szőlőkultúrájáról a pécsi Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának fotótárában.⁴

³ Mindhárom község az előregedő baranyai kistelepülések sorába tartozik, lakónépességük a KSH 2022-es adatai szerint Túrony esetében 255 fő, Hegyszentmártonban 387 fő, Diósvizslóban 645 fő. (Forrás: KSH Magyarország Helységnévtára, https://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU)

⁴ A JPM Néprajzi Osztályának fotótárában, elsősorban Zentai János munkásságának köszönhetően különösen gazdag, az 1950-60-as évek szőlőművelését és borkészítését szisztematikusan bemutató

A bemutatott időszakot 1940–1960 között határozzuk meg, mivel a jelenkori emlékezet eddig ad lehetőséget visszatekinteni, és mert az 1960-as évektől a kollektivizálás utolsó hulláma, majd a szovjet borexportot kiszolgáló második gazdaságbeli háztáji szőlő- és bortermelés megváltoztatta e területek gazdasági, egyben társadalmi szerepét (bővebben ld. Kurucz 2020). A bemutatott termelési mód mára gyakorlatilag teljesen eltűnt, de a kutatások során kiderült, hogy emléke elérhető és a néprajzi terepmunka segítségével jól feltárható a vizsgált területen. A korlátozott terjedelem miatt nem tárgyaljuk a kapcsolódó kisüzemi borkészítést, valamint annak részleteit sem, hogy e szőlőhegyek, mint polikultúrás területek más mezőgazdasági területek (kukoricaföldek, kaszálók, gyümölcsösök stb.) számára is otthont adtak.

Kisüzemi szőlőművelés a Villányi borvidék nyugati felén 1940 és 1960 között

A bemutatott szőlőműveléshez kapcsolódó szemléletmód egyik leglényegesebb eleme az önellátáson alapuló mértéktartás. Épp a bortermelésre vonatkozó idézettel kezdődik az (utó)paraszti gazdálkodást páratlan mélységben bemutató Átány monográfia egyik kötete: „A néprajzi kutatók szüreten voltak Átányon Orbán Ferencnél, kedves és bölcs adatközlőjüknél. Este koccintás közben egyikőjük azt kívánta a gazdának: „Adjon Isten olyan szüretet, hogy legyen Feri bácsinak 100 hektó bora...” „Az sok lenne” – felelte Orbán Ferenc – „annyit ne tessék kívánni, elég lenne a 20 akó is”. A sorok közül jól kiolvasható, hogy a gazda egyáltalán nem vágyakozott arra, hogy gazdaságának hozama határtalanul szaporodjon. Tudatosan kitartott saját, átányi „arányaik és mértékeik” mellett (Fél – Hofer, 1996: 1).

A túronyi terepmunka során is felszínre került a bortermelés kapcsán hasonló gondolkodás. A faluban emlékeznek az eseményre, mikor egy gazdának jóval több bora termelt, mint amennyire szüksége volt, ezért egy hordóban kitette a pince elé csapra verve, poharat készített mellé és egy kis táblával jelezte az arra járóknak, hogy igyanak, amennyi jól esik, csak utána zárják el a csapot.

A szőlők szerkezete: kisparcellák, ízek, ízfejek

A vizsgált szőlőhegyek apróparcellás tájszerkezetet őriztek meg egészen a rendszerváltásig, majd a máig zajló birtokkoncentráció eltérő ütemben jelentkezett e területeken.⁵ A helyi emlékezet szerint – mely körülbelül 1930–1940-es évekig nyúlik vissza – az akkori szőlők mérete 400–800 négyszögöl körül mozgott.

A szőlőparcellákat kisebb egységekre, úgynevezett *ízekre* (darabokra) osztották. Egy íz 10–20 sor szőlőt jelentett, egy 400–500 négyszögölnyi parcellát 4–5 íz tett ki, a domborzati adottságok függvényében. Egy-egy íz általában azonos

fényképanyag található a diósvizslói szőlőhegyről. A tanulmányban publikált archív fényképek egy megjelölt kivételtől eltekintve innen származnak.

⁵ Bővebben lásd: Kurucz 2020; 2022.

szőlőfajtából állt, de egy adott szőlőfajta nagyobb arányú jelenléte mellett az ültetvényeket vegyes tőkeállomány jellemezte. Ez feltehetően abból fakadt, hogy egy-egy kipusztult tőkét az épp rendelkezésre álló fajtaival pótoltak, mert a hatalmas földmunka miatt nagy luxus lett volna a foghíjas állomány.⁶

A vegyes állomány talán a megbízhatóbb termésátlag elérését is segíthette, hiszen a különböző fajták egy-egy betegségre különböző mértékben fogékonyak. Erre vonatkozóan nincs konkrét adatunk, de logikusnak tűnik a feltételezés, hogy egy heterogén állományú ültetvény esetén egy állandó termésátlag biztosabban elérhető volt.

E hagyományos, ízkekből álló ültetvényszerkezet az 1960-as évekkel kezdődően fokozatosan szűnt meg, párhuzamosan azzal, hogy az utóparaszti szőlők zömét kordonos művelési módra alakították át. Ezzel egy évszázados múltra visszatekintő tapasztalati tudás „felejtődött el”. Bár az interjúkból kiderült, hogy a mai 80–85 éves, sőt még a 60 éves generáció tagjai is tőkéletesen emlékeznek, hogy hol, hány darabban, milyen szerkezetben művelték annak idején családi szőlőiket, az ízeiket pontosan rekonstruálni már nem tudnák.

Az ízeiket *ízfejek* (1. kép) választották el egymástól. Egy-egy íz határánál a földet 50–60 cm szélesen árokszerűen kikapálták, két oldalra sáncszerűen felhúzták, melyekből a lejtés irányába eső magasabb, 50 cm körüli, a felső 30 cm körüli volt, de mentek *ízfejek* a lejtő irányával párhuzamosan is. Ez lényegében egy árokrendszernek tekinthető, ami gyalogútként is funkcionált, valamint óriási jelentősége volt az erózióvédelemben, ami elengedhetetlen volt ennél a művelési módnál, ami a meredek hegyoldalakat is meghódította és ahol a teljes ültetvényt porhanyósra kapált földfelületként kell elképzelnünk. Az árkok intenzív csapadék esetén, megtörve a víz erejét, rendezett mederbe terelték a lezúduló esővizet, megállították a lemosott talajt. A földet az *ízfejektől* aztán viszonylag könnyen vissza lehetett hordani a tőkék alá.

Az *ízfejeket* virágokkal díszítették, lényegében egy barbár virágpompa szegélyezte a szélső szőlősorokat.⁷ Amellett, hogy ez tovább akadályozta a föld lemosását, mint méhlegelő, hasonló funkciót tölthetett be, mint napjaink ökológiai szőlőtermesztésében a szőlősorköz takarónövényzet létrehozása. (Miglécz et. al., 2015).

⁶ A tőkés művelési módnál viszonylag kis tőkeformát találunk, a szőlő könnyebben eléri azt a habitust, ami a termőszőlőre jellemző. Így jóval könnyebben pótolták a kiveszett tőkétet, mint a modern, nagyméretű tőkeformáknál, ugyanis a függönyöknél a pusztuló tőkék pótlása nehézkes, hosszadalmas, és sikere kétséges, ezért a meglévő tőkék még nagyobbá tételével próbálják pótolni a termőfelületet (K.S. (1955) közlése alapján.)

⁷ Az *ízfejekre* ültetett leggyakoribb virágok a petúnia, vasvirág (kigyófej rózsának nevezték), kukacvirág, bársonyka (büdöske), dália, nagy csodatölcsér (estikének nevezték), tátika (oroszlánszáj), bazsarózsa, nefelejcs, tűzliliom, kardvirág, jácint (a szimpla illatos kékvirágú), a nárcisz (a régi, kisvirágú) számtalan változatban és színben. (K.S. (1955) közlése alapján.)

Szintén gyakori volt, hogy paprikát, hagymát termeltek rajta, amit aztán helyben el is fogyasztottak.

1. kép: Ízfejen álló asszonyok

Készült: 1965 körül. Túrony

Az erózió akadályozására rekesztéseket is csináltak a szőlőhegy meredekebb, vízfolyásos részében. (2. kép)

2. kép: Rekesztés az erózió megakadályozására a szőlőhegy meredekebb, vízfolyásos részében

Készült: 1966. szeptember.

Az utóbbi évtizedekben a birtokszerkezet, a birtokméret és a szőlőhegyi úthálózat átalakulása folytán az ízfejek mellett a hegyi löszmélyutak egy jó része is megszűnt. Hiányuk esőzésekkor a víz lendületének megtörésében és terelésében, a lezúduló víz okozta károk által, jól érzékelhető. A napjainkra kialakult nagytáblákat művelő gépek számára létrehozott magánutakból épülő új úthálózat nem veszi figyelembe a helyi tapasztalatokat a talaj- és domborzati viszonyokra vonatkozóan. Bár mindez a katasztrófavédelem ellenőrzésével zajlik, nem érvényesíti azt a lokális, komplex tapasztalati ismeretanyagot, melyet egy-egy konkrét szőlőhegygel kapcsolatban, annak egykori művelőinek kiterjedt közössége közösen birtokolt és használt. Egyes falvak lakói a szőlőhegyről az országútra lehordott sárról, iszapról számolnak be, ami az új szőlőhegyi úthálózatokhoz kapcsolódó jelenség.

A szőlők ültetése és szaporítása

A bemutatott időszakban a térségben jellemző tőkés művelésű ültetvények gyakorlatilag egy szabályos négyzetháló képét mutatták, a tőkéket 1 méter távolságra ültették egymástól, melyhez körzőt és ültető fúrót használtak. (3. és 4. kép)

3. kép: Szőlőültető fúró

A nyél oldalcsapja lábbal való segítségre szolgál. Készült: 1966. szeptember.

4. kép: Mérőkörző a pontos sortávolságok kialakításához

Készült: 1966. szeptember.

A filoxérvésztlől (1894–1896) kezdve a szőlőoltás tudományának és a direkt termő amerikai fajtáknak az elterjedése általános jelenség, mely meghatározza a most bemutatott időszakot is. A kiveszett tőkék pótlására új oltvány ültetése mellett a le-bujtás technikáját változatlanul használták, kiegészítve a zöldoltással. Új ültetvények kialakításakor vagy direkt termő fajtákat (Noah, Othello, Seibel)⁸ vagy

⁸ „...az ilyen direkt termő szőlő volt, és hát sokan azt ültették, mert ugye nem tudtak olytani. És akkor, eztet meg csak el kellett rakni a vesszőt, lemetszeni, és akkor ez hajtott.” (Sz. Z. (1933))

szőlőoltványokat telepítettek, amit akár el is tudtak készíteni. (A korszakban a környékben jellemző nemes szőlőfajták a fehérbort adó olaszrizling, bánáti rizling, rizlingszilváni, szlanka, belovári, juhfarok, csomorika, hárslevelű; vörös borszőlők a kadarka, portugiser (később oportó); csemegeszőlők a kecskecsöcsűek, csabagyöngye, szőlőskertek királynője, Mathiász Jánosné, piros sasza, fehér sasza, lógós/spanyol sasza, génai (genuai zamatos), melyek zömében muskotályos jellegűek.)

Tőkepótlás esetén a pincék tetejében tartott vad (amerikai) alanyokat ültették el, melyről a kacsokat (hónaljhajtasokat) rendszeresen letördelték, majd egy-két év után az ujjnyi vastag vesszőt kb. 50 cm magasan elvágják és beoltották a kívánt nemes szőlő oltógallyával, mely vesszőjét már ősszel megszedték és a pincében tárolták. A vad alanyt ezután is rendszeresen tisztítani kellett, különben „elhúzta volna” a belé oltott nemes szőlőt. (5–6. kép)

„Voltak így közte-közte. Mer’ ahogy kiment a tőke, akkor vadat ültettek bele egy szálat, az megeredt, meghajtott két év múlva már, szegény édesapám beolytotta. Így, az ékbe tette, begumizta olytó gumival, én meg bekötöztem egy szőlőlevéllel, hogy ne száradjon ki a szem. Akkor jobban kihajtott, meg ha pláne lett rá egy kis eső.”⁹

5., 6. kép: Zöldoltás: az oltógally megfaragása és az oltógally behelyezése az alanya.

Készült: 1970. június.

Az interjúk során megkérdezett gazdák a szőlőoltást szüleiktől tanulták. Feltehetően a korábbi generációk a filoxéra vész után megszervezett oktatásokon sajátították el és adták tovább ezt az ismeretet.

Szintén gyakorlat volt, hogy a szomszédos tőke vad alanyán felnőtt vesszőbe oltották be tavasszal a nemes oltógallyat, hagyták jó hosszúra nőni, majd az oltott tőkétől ástak egy hosszúkás szögletes gödröt és a vesszőt lehajtották ebbe a gödörbe, alá trágyát tettek. A beoltott rész a földfelszín fölé került. Az így lebújtatott szőlővesszőt betakarták földdel és letaposták. Idővel gyökeret hozott és leválasztották az eredeti tőkéről. Mikor hajtott, egy-két szálat hagytak csak meg, a többi mindig letördelték, majd a megerősödött szálat a szőlőkaróhoz kötözték.

⁹ K. S-né Gy. I. (1932)

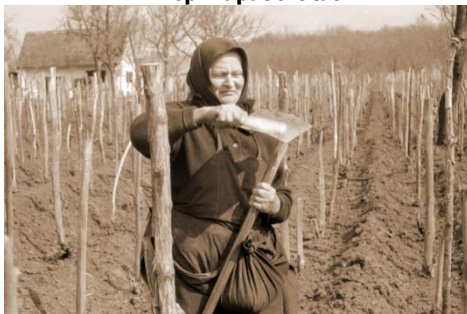
A zöldoltás mellett oltványokat vettek, vagy maguk csináltak „szobaolytást”, vad alanyra ék alakban nemes szőlő vesszőjét oltották. Az oltványokat fűrészporba, később perlitbe tűzködték, ládában, fűtött helységben, kályha mellett tartották, locsolták. Idővel az oltványok kihajtottak, mikor elég erősek voltak már, tavasszal kiültették.

A szőlők gondozása

A szőlőket szinte kizárólag kézi erővel művelték, lovakat, kocsit a szállításon kívül gyakorlatilag semmire nem használtak. A szőlők gondozásának eszközszerkezete, ahogy az alábbi felsorolásból is látható, minimális volt.

A szőlőket tavasszal ki-, télen bekapálták, valamint a kettő közt háromszor „megújították”, azaz kapálással mentesítették a gyomtól. Ez volt a szőlőmunkák közül a legnehezebb, amivel csak a 3–4 évente esedékes trágyázás vetekedett. A kapálásnak köszönhető a környéken közismert szólás, hogy „A szőlőnek szolga kell, nem gazda!” Vagyis a kor kézi eszközeivel (nagykapa, saraboló, vermelő, metszőolló vagy metszőkés, permetező kanna), egy nagyon rendezett állapotban, hatalmas energia befektetéssel tudták csak kordában tartani az ültetvényeket. Az elbeszélésekből kiderül, hogyha valamiért a szőlőbeli munkákkal mégis elmaradtak és elgazosodott, rengeteg plusz energiába került visszaállítani ezt az állapotot.

7. kép: Kapatisztítás

A kapára tapadt nedves föld letisztítása. Készült: 1966. március.

A szőlősorok közé, a tavaszi kikapáláskor felhúzott földsáncok, ú. n. bakhátak kerültek. Kapáláskor terpeszben álltak felettük és lejtés irányának háttal, tolatva húzták a lejtő irányába a földet. Idősebb beszélgetőtársaim emlékeznek rá, hogy nagyszüleiük még el is gereblyézték a földet a megkapált szőlőkben, egyrészt hogy szép legyen, másrészt hogy meglássák, járt-e benne valaki? A bakhátakba olykor konyhakerti növényeket (répát, cukorborsót) vetettek, de ez nehezítette a permetezést.

Tény, hogy a szőlőművelés az összes mezőgazdasági terület közül a legutoljára és legkevésbé gépesített ágazat, de azért az 1970-es évektől a kistermelők számára is elérhetőek lettek a mezőgazdasági kisgépek (rotációs kapák, „csettegők” vagy „prütyik”, háti motoros permetező), melyek a munkaidőt, ezzel együtt az egy család által

megművelhető terület méretét is megváltoztatták. Megjelenésükkel a nemek közti munkamegosztás is átalakult. A gépek üzemeltetése, karbantartása a nők számára megoldhatatlan feladat volt (Lem, 2013: 203–206). A szőlőkapálás innentől a férfiak munkájává vált, illetve a nők kézi kapával megigazították a tőkék közötti részt. Ez az első pont, amikor a kisparcellákban megjelennek a nem megújuló, fosszilis energia-hordozókkal üzemeltetett gépek a kisparcellás szőlőkben. Napjainkra a gépesítés folyamata alapvetően megváltoztatta mind az ültetvények képét, szerkezetét, méretét, ezzel párhuzamosan a fosszilis energia-hordozók felhasználásának, azzal a környezetszennyezésnek a szőlőbeli mértékét.

A szőlők tavaszi, kikapálás utáni munkája a metszés. (8. kép) A 20. században már a metszőollók használata az általános, de sok kispincében találni még metszőkéseket, melyek eredete a római borkultúráig nyúlik vissza.

8. kép: Szőlőmetszés

Készült: 1966. március.

A mai napig ezt a leginkább kézi erőre támaszkodó munkafázis. Gyakorlatilag gépesíthetetlen, mivel gondolkodni kell és döntést hozni minden egyes tőkénél, vesszőnél. Épp ezért napjaink nagyüzemi termelésében a megfizethető munkaerő szaktudásának hiánya miatt egyre problematikusabb feladat.

A szőlőkötözés tavasz végi, nyár eleji munka. A szőlővesszőket egy csokorban a karókhöz kötözték, melyhez az 1970-es évekig rafiát használtak. (9., 10. kép)

9., 10. kép: Szőlőkötözés

Asszonyok derekukon a kötöző rafiával. Készült: 1966. június.

A rafia a háborúk idején beszerezhetetlenné vált, így ideiglenesen visszatértek egy feltehetően korábbi gyakorlathoz és a hársfaháncsot használták kötöző anyagként. A hárs tavasszal volt alkalmas arra, hogy háncsából kötözésre használható szálakat állítsanak elő. A kérgét lehúзва annak belső felét, a háncsrészt késsel vékony szálakra vágják, így érték el a kötözésre alkalmas anyagot, melyet használat előtti este leáztatnak, hogy ne törjön el.

Fontos tény, hogy mind a hársfaháncs, mind a rafia megközelítőleg egy évig tartottak ki, mint kötöző anyag és ezzel be is töltötték feladatukat. Ezután elszakadtak és elbomlottak, ellentétben az 1970-es évek óta használt polietilén alapú kötöző anyagokkal, melyek bomlási ideje még a talajba kerülve is minimum 500 év. Vagyis a műanyag kötözők közel 50 éve gyűlnek a talajban, a szőlőkben.

Minden, a hagyományos paraszti gyakorlatban megtalálható módszer és anyag használata közül a rafia vagy egyéb, természetes alapú, lebomló kötöző anyag bevezetése lenne talán a legkönnyebben megvalósítható napjainkban, ha nem is változatlan formában, hiszen a mai ültetvényeket általában valamilyen függönyös rendszerben alakították ki, amihez valamivel tartósabb és erősebb kötöző anyag szükséges.

Növényvédelem

A bemutatott időszakban többféle módszerrel juttattak különböző kémiai anyagokat a szőlőkre, ezek azonban nem azonosak a mai szintetikus növényvédő és rovarölő szerekkel, melyeket a kistermelők permetezésre használnak.

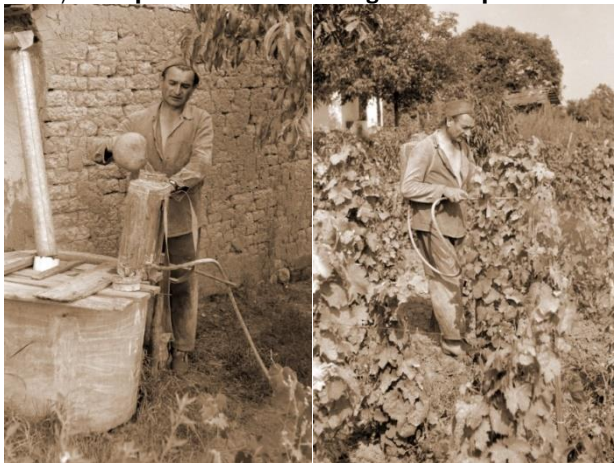
A korszakban a szőlőket elsősorban az ú. n. „bordói lé”-vel kezelték, mely rézgalic vizes oldata mésszel közömbösítve, hogy az önmagában savas kémhatású oldat ne perzselje meg a leveleket. E permetlét háromszor juttatták ki a szőlőnövényre egy év során, melyhez különböző eszközöket használhattak.

A rézgálicot „kénkű”-nek, azaz kékkőnek hívták a színe alapján, permetezés előtt beázatták.

„Nem csinálták meg az összes vizet egyszerre, hanem este-este mindig fölmentünk a hegyre, valamelyikünk, és akkor sajtárba beleázattunk. Tele vízzel, abba lógattunk a kiskosarat, és reggelre elázott, azt akkor reggel csak hozzátették a nagykádba. Akkor a meszet is beletették a kosárba, de abban szépen elúzták és akkor mindig úgy öntöttek hozzá, hogy szép színe legyen.”¹⁰ A *szép szín* jelentette azt, hogy elérték a kívánt, közömböshöz közeli kémhatást. A bizonytalanok, akik nem látták meg, hogy most *szép a szín*, használtak is lakmuszpapírt, amit kapni lehetett a bordói lé készítéshez ott, ahol a rézgálicot vették.¹¹

Bár a vizsgált időszakban a permetezőkanna már széles körben elterjedt volt, még emlékeznek a korábbi gyakorlatra, mikor seprűvel, fröcskölve juttattak a szőlőnövényre valamilyen oldatot. Ez bármelyik nem számára elvégezhető feladat volt, míg a háti kannák elterjedésével a permetezés szinte kizárólag a férfiak feladatává vált. (11., 12. kép) Nehéz munkának számított, amit lehetőleg a család fiatalabb tagjai végeztek. A permetlevet cementhordókban készítették el és előfordult, hogy a teli kannával a szőlőig akár 1 km-t is kellett gyalogolni.

11., 12. kép: Permetezőkanna megtöltése és permetezés

Készült: 1969. július.

A vízhiány a szőlőhegyen nem új keletű probléma. A permetezés kritikus pontja volt a szükséges víz előteremtése, mert kutak nem, vagy csak nagyon ritkán

¹⁰ K. S-né Gy. I. (1932)

¹¹ K. S (1955) közlése alapján.

voltak/vannak a szőlőhegyeken.¹² Igyekeztek ciszternákban gyűjteni az esővizet, amire rengeteg leleményes megoldást találhatunk. (13. kép)

13. kép: Víznyerés a szőlőhegyen

Készült: 1966. március.

Mindez nem feltétlenül adott elegendő mennyiségű vizet a permetezéshez, a nagyobb szőlőterülettel bíró gazdák lovas kocsival, fa félhordókban szállítottak vizet a hegyre. A teli hordókra pokrócot terítettek, abronccsal leszorították, hogy a víz ne lötyögjön ki a döcögős hegyi utakon. Ezek a fahordók hamar tönkrementek, szétszáradtak ezért külön törődést igényeltek.

Az időjárás függvényében, ha esős és meleg idő jött, kénporral is poroltak, melyet fújtatóval juttattak a szőlőre. (14. kép) Ezt hajnalban kellett végezni, mert napsütéskor a kén megperzselte a szőlő levelét, valamint ventilált kénpor megtapadását a harmat segítette. Az öregebbek nem nagyon kedvelték ezt az eljárást. „De a nagypapám nem engedett porolni, aszonta megérik a boron. Fing szaga lesz.”¹³

14. kép: Szőlőporozás a lisztharmat elleni védekezéséért

Készült: 1966. augusztus.

¹² Kút egyébként lent a faluban sem volt minden háznál. Megvolt, ki, honnan hordta a vizet. (K. S. (1955) közlése alapján)

¹³ K. S.-né Gy. I. (1932)

Lisztharmat elleni védekezés gyanánt rostával fahamut is szitáltak a szőlőnővényre. (15. kép)

15. kép: Rosta, mellyel fahamut szitálnak a szőlőre lisztharmat ellen

Készült: 1966. augusztus.

A szőlők kémiai védelmével kapcsolatban lényegesnek látom kiemelni egyrészt a kizárólag környezetbarát anyagok használatát, másrészt az üzeméret fontosságát. Minél kisebb a terület, a permetezési kapacitás annál jobb arányt mutat, ami kiegészülve a helyi adottságok ismeretével, jelentősen csökkentheti a permerezések számát. A kistermelőkre ma is igaz, hogy nem kell a permetezést hamarabb elkezdniük, mint feltétlenül szükséges, mert párszáz négyszögölnyi területeiken néhány óra el tudják végezni ezt a munkát. Így az ültetvény gondos kontrolálása mellett az utolsó pillanatig kivárhatnak. A 30–50 hektáros nagyüzemi termelés esetében a permetezés még nagy gépekkel is sokkal több idő, így gyakran az üzeméret és a permetezési kapacitás arányának kényszerpályáján mozognak. Több kistermelő elmesélte, hogy helyi tapasztalatukkal, szőlőjük állandó figyelmével mindössze évi három-négy alkalommal permeteznek.¹⁴ Ugyanakkor a nagyobb termésátlag elérésének vágya sok kistermelő gondolkozását is átalakította. Lényegében az a szemlélet változott meg, mely a természet számára megadja a lehetőséget, hogy adott évben rossz legyen a termés. Napjaink kistermelői általában az elvégzett munkáért cserébe ki akarják hozni a legtöbb termést az ültetvényből, s erre leginkább a permetezéssel tudnak hatni. A jellegzetesen önellátásra termelő és csak a felesleget értékesítő paraszti mentalitás ilyen értelemben a mai szőlősgazdákra, hobbi borászokra egyre kevésbé jellemző. Feltehetően ezt a normaváltást a szocializmuskorabeli szerződéses borleadás rendszere is befolyásolta.

¹⁴ K. S. (1955) és B. E. (1948) kistermelők közlése alapján.

Trágyázás

A szerves anyagok pótlása minden mezőgazdasági területen alapvető jelentőségű. A szőlőket háromévente trágyázták, ami a szőlőművelés egyik legnehezebb munkájának számított. Telente istállótrágyát vittek fel lovas kocsikkal a hegyre. A bekapált állapotú tőkék közé saroglyával behordták, kapával, lapáttal elterítették, majd kikapálaskor betemették. A saroglyát rendszerint két férfi vitte, míg a kupacokba kiborított trágya elterítése asszonyi munka is volt.

A műtrágya használata a kisüzemi szőlőkben az 1960-as években kezdődött meg. Lényegében a téeszésítés kényszerítette ki, ugyanis a kollektivizálással a kocsikat és a lovakat be kellett adni a téeszbe közös használatra, így sokan közlekedési és szállítási eszköz nélkül maradtak. A háznál tartott állatok száma, így a trágya mennyisége is jelentősen lecsökkent. Lovak nélkül a meredek szőlőterületek megközelítése komoly nehézséget okozott, így sokan a műtrágyához folyamodtak. „Hát a szőlőt trágyázni kell háromévenként, mert az nem terem, ha nem trágyázzuk. Hát mivel vigyem? Trabanttal nem tudtam fölvenni a trágyát. (...) Hát vagy nem vitünk a szőlőbe trágyát, vagy műtrágyát szórtak apámék. Mert azt a szatyorba is fölvitte, vagy zsákban is fölvitte a biciklin.”¹⁵

A kényszermegoldásból megkezdett műtrágyázás nem várt eredményekkel járt. A szőlő szép nagy levelű lett, de a termés az első években elmaradt.

„Tetszött még a parasztoknak is, hogy milyen könnyen lehet most trágyázni, na de hát senki se gondolt azzal, hogy annak maradéka lesz, nem szívódik föl, vagy örökös bajt okoz majd. Most már más a helyzet, mert ugye finomítják, de az akkor is műtrágya, akkor se szerves trágya. Mert ha csak szalmát vagy dudvát terítettünk bele, rákapáltuk a földet, az ott elrohadt. Nem minden évben. Nem is volt olyan megfelelő zöldtrágya, amit minden évben lehetett, mert érdekesekek ezek a növények. Hogy ha mélyen kapál az ember, akkor olyan növény bújik ki, amit sose látott. Vagy ami azon a vidéken soha nem termett.”¹⁶

A zöldtrágya, azaz a gyomok, növények mellett bevett gyakorlat volt a borkészítés melléktermékeinek, főleg a törkölynek a bekapálása is a szőlősorok közé. Nagyjából a 1970-as évekre a kistermelők teljesen elhagyták az istállótrágya alkalmazását, napjainkban műtrágyát, lombtrágyát használnak.

Összefoglalás

E tanulmány a néprajzi kutatás módszereivel napjainkban feltárható adatokat összefoglalva igyekszik bemutatni a Villányi borvidék nyugati felére jellemző hagyományos paraszti szőlőművelést, mely lényegében az 1960-as évek közepéig változatlan formában megmaradt. Törekszik a bemutatott hagyományos ismereteket a

¹⁵ B.I. (1940)

¹⁶ B.I. (1940)

fenntartható fejlődés szempontjából értelmezni, az egyes témakörök végén erre reflektálni. Összefoglalva megállapítható, hogy az 1940–1950-es évek kisüzemi szőlőművelése elvi rendszerében és gondolkodásmódjában sok pontot megfeleltethető a jelenkori biogazdálkodás alapelveivel és főbb szabály rendszerével. Sőt, korrelál a 2015-ben elfogadott Agenda 2030 Fenntartható Fejlődési Céljaival (SDGs) (Lásd: 1. táblázat), melyek közül témánk kapcsán kiemelnénk a Felelős fogyasztás és termelés (SDGs 12.), valamint a Szárazföldi ökoszisztémák védelme (SDGs 15.) célokat. E szőlőtermelési mód fenntartható volt. Fosszilis energiaforrást nem használt, melléktermékei közt pedig a szőlőtermelés és a borkészítés esetében is csak olyan szerves anyagokat találunk, melyek a természeti környezet számára energiaforrásként maradéktalanul felhasználhatóak voltak, vagyis nem keletkezett szemét.

1. táblázat: Fenntartható Fejlődési Célok (SDGs) – Agenda 2030 célok

1.	Szegénység felszámolása	10.	Egyenlőtlenségek csökkentése
2.	Az éhezés megszüntetése	11.	Fenntartható városok és közösségek
3.	Egészség és jóllét	12.	Feleső fogyasztás és termelés
4.	Minőségi oktatás	13.	Fellépés az éghajlatváltozás ellen
5.	Nemek közötti egyenlőség	14.	Óceánok és tengerek védelme
6.	Tiszta víz és alapvető köztisztaság	15.	Szárazföldi ökoszisztémák védelme
7.	Megfizethető és tiszta energia	16.	Béke, igazság és erős intézmények
8.	Tisztességes munka és gazdasági növekedés	17.	Partnerség a célok eléréséért
9.	Ipar, innováció és infrastruktúra		

Forrás: Kozma, 2018: 73.

Felmerül azonban a kérdés, hogy napjainkban a fenntartható módon előállított szőlő megéri-e? Gazdaságilag jövedelmező? Vagy veszteséges?¹⁷ Vagy csak kisebb a haszon? Egyáltalán a munka köré szerveződő falusi közösségek megszűnése, a borfogyasztás megváltozása, a klímaváltozás és a szőlőültetvények szerkezetének és méretének átalakulása mellett a gyakorlatban kivitelezhető-e a szőlőtermelés hasonló rendszere a jelenkori társadalmi-gazdasági és táji adottságok közt? Változatlan formában semmiképp. Hisz a bemutatott bortermelés a paraszti gazdaságok központi, napi ionpótló italát termelte meg, mely egy diverz tájtípust tartott fenn. A jelenkori falusi lakosoknak ebben az értelemben nincs szüksége a bora. A még művelt kisüzemi szőlők, mint rekreációs területek, és/vagy mint az alkoholizmust kiszolgáló háttér jelenhetnek meg. Ugyanakkor az egykori paraszti termelési mód egyes elemeit, szemléletét érdemes megismerni, megérteni és hasznosíthatóságát megvizsgálni. A gazdaság egészében, így a bortermelésben is egyértelműen egy teljes szemléleti és

¹⁷ Napjainkban a kisüzemi keretek között művelt hobbiszőlők művelése semmiképp sem gazdaságos, sőt, inkább ráfizetéses, mondhatni költséges hobbi (bővebben ld. Kurucz, 2020.)

rendszerintű változásra, megújulásra van szükség, mely a táj és a társadalom szempontjait is jobban figyelembe veszi.

A kérdés az, mi a cél? A minél nagyobb haszon? Ökológiai szempontból téves gondolkodás, hogy a sikert csak a haszon emelkedése adja, akár környezetrombolás árán. Hiba, hogy a környezetszennyezést nem számoljuk a valós költségek közé. Hisz tudjuk és tapasztaljuk, hogy bár a természeti környezet óriási puffertel bír, ez a kapacitás nem végtelen. Nem lesz képes minden határon túl kompenzálni azt, hogy visszaélünk adaptációs képességeivel. Ebből a szempontból az apróparcellás, kisüzemi szőlőművelés fontos eleme (volt) a természettel való személyes kapcsolat és az ebből fakadó tisztelet és felelősségérzet a természet iránt. Éppen ezért érdemes a szőlőhegyek fenntartható hasznosíthatósága szempontjából értelmeznünk azt a hagyományos helyi tudást, mely a néprajzi terepmunka módszereivel (is) megismerhető. E korábbi termelési gyakorlat mélyebb megértése támpontokat adhat egy rendszerintű szemlélet- és gyakorlat-változáshoz. Lokálisan beágyazott tudásokat nyújthat a különféle, alternatív, ökológikus szőlőtermelés és borászat számára, vagy akár a mai nagyüzemi szőlőtermesztési gyakorlat újragondolásához, fenntarthatóbbá alakításához.

Irodalomjegyzék

- Ambrus Lajos et al. (2014): *Őrség és Göcsej hagyományos almafajtái*. Göcsej Természetvédelmi Alapítvány.
- Ambrus Lajos et al. (2016): *Göcsej és Őrség hagyományos körtefajtái*. Göcsej Természetvédelmi Alapítvány.
- Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor (szerk.) (2009): *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében: A Kárpát-medence felszínének változása a földhasználat és az életmód változásának következtében*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Andrásfalvy Bertalan (1983): Mit jelenthet a néphagyomány a jövő műveltségében? Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XXVIII. 241–251.
- Andrásfalvy Bertalan (1989): *A magyarság gyümölcészete*. Doktori értekezés. <http://real-d.mtak.hu/10/1/And.pdf>, utolsó hozzáférés: 2023. 08. 23.
- Andrásfalvy Bertalan (2007): *A Duna mente népének hagyományos ártéri gazdálkodása*. Ekvilibrum Kiadó, Budapest.
- Babai Dániel – Molnár Ábel – Molnár Zsolt (2014): „Ahogy gondolzza, úgy veszi hasznát.” *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet, Vácrátót.
- Babai Dániel (2020): Az együttműködés szükségessége. A néprajztudomány közvetítő szerepe gazdálkodók és természetvédők között. In: Cseh Fruzsina - Mészáros Csaba - Borsos Balázs (szerk.). *Számvetés és tervezés: A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században*. L'Harmattan Kiadó, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest: 215–240.
- Bali János (2005): A középhegységi paraszt ökotípusa. *Ethno-Lore* XXII: 11–45.
- Bali János (2014): „Újparasztok.” Párhuzamos modellek a magyar falusi mezőgazdasági kistermelésben. In: Schiller Katalin – Tóth - Kirzsa Fruzsina (szerk.): *Mwomboko. Köszöntő kötet*

- Sárkány Mihály 70. születésnapjára. MAKAT – ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest: 72–79.
- Balogh Pál Géza – Kiss Rebeka Márta – Gonda Bence László – Werlein Anna (2021): „Bennem van a föld szeretete...” Kóspallag gyümölcészete. Kóspallag Község Önkormányzata, Kóspallag.
- Bartulović, Alenka (2022): When a city girl moves to the countryside. Coping strategies of (new) women farmers in Slovenia. In: Bartulović, Alenka – Métl Gábor (szerk.): *Rethinking Urban-Rural Relations/Migrations in Central-Europe. The Case of Slovenia and Hungary*. (PNEKAT Working Papers 3.) PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs: Pécs: 5–18.
- Bausinger, Hermann (1989): Párhuzamos különidejűségek. A néprajztól az empirikus kultúratudományig. *Ethnographia* C(1–4): 24–37.
- Bellon Tibor (2003): *A Tisza néprajza. Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön*. Timp Kiadó, Budapest.
- Benedek Csaba (2021): *Újrahasznosítás a paraszti kultúrában és napjaink társadalmában*. Damjanich János Múzeum, Szolnok.
- Berkes, Fikret (2018): *Sacred Ecology. 4th Edition*. Routledge.
- Brosius, Peter J. (2009): Mi számít helyi tudásnak? In: Scheiring Gábor – Jávor Benedek (szerk.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. L'Harmattan Kiadó, Budapest: 475–490.
- Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs (szerk.) (2020): *Számvetés és tervezés: A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században*. L'Harmattan Kiadó, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest: 449–463.
- Csíkszentmihályi Mihály (2010): *Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csizmady Adrienne – Csurgó Bernadett (2012): A városból vidékre költözők beilleszkedési stratégiái. In: Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Argumentum Kiadó, Budapest: 149–166.
- Csoma Zsigmond (2015): *Szőlőkatasztrófák Magyarországon*. Agroinform Kiadó, Budapest.
- Csurgó Bernadett (2013): *Vidéken lakni, vidéken élni. A városra költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest.
- Dénes Andrea (2022): A háztartásban használt növények. Etnobotanikai áttekintés *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 55, 5–38.
- Descola, Philippe (2013): *Beyond Nature and Culture*, University of Chicago Press, Chicago.
- Farkas Judit (2018): „Megtalálnak a fák”. Gyümölcész-sz-mozgalom Magyarországon. *Ethnographia* CXXIX (3): 391–409.
- Farkas Judit (2018): *Leválni a köldöksínorról. Ökofalvak Magyarországon*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Fél Edit – Hofer Tamás (1995): *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassa Kiadó, Budapest.
- Graeber, David – Wengrow, David (2021): *The Dawn of Everything. A New History of Humanity*. Farrar, Straus and Giroux.
- Graeber, David (2020): *Bullshit munkák*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Gyarmati Krisztina (2005): Kisparscellás művelésű dombvidéki szőlőhegyek rájszerkezetének kialakulása és fejlődése. *Tájökológiai Lapok* 3/1. 1–12.
- Hajdú Ildikó (2013): *Borászat és gazdasági antropológia, Tokaj-hegyaljai községek ökonómiájának jelenkori mikrovizsgálata*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen.

- Ikvai Nándor (1991): Ökológia és agrokultúra. A hagyományos gazdálkodás és a környezet összefüggései a Kárpát-medencében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*.
- Illés Péter (2005): Gyepűirtók, hegypásztorok, nyomában: a paraszti szőlő- és borgazdálkodás helyzete a Vasi-Hegyháton. In: Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 345–361.
- Illés Péter (2010): *Tájfenntartó közösségek. Paraszti szőlőhegyek változásvizsgálata a Vasi-hegyhát vidékén*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Illés Péter (2013): Szőlőhegyi közösségek a helyi fejlődés kapcsolataiban – Vas megyei esettanulmányok. *Ethnographia*, 124. évfolyam, Budapest, 222-247
- Illés Péter (2017): *Tájfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek. Néprajzi, történeti és szociokulturális antropológiai írások az Őrség, a Vasi-Hegyhát/Kemeneshát és a Kemenesalja kistájjáról*. Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely.
- Káldi Gyula – Várallyay Réka (szerk.) (2017): *Útmutató épített és tárgyi örökségünk megóvásához*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Kemény Márton (2005): Progresszív gazdasági érdekek és hagyományalkotás. Példák egy vajdasági borvidékről. *Tabula* 8. (2) 219–245.
- Kocsis Gyula (2011): Agrártörténet és agráretnográfia. *Ethno-Lore*, 28. 103–111.
- Kohn, Eduardo (2013): *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human*. University of California Press.
- Kozma Dorottya Edina (2018): A Fenntartható Fejlődési Célok (SDGs) és a GDP közötti kapcsolat vizsgálata. *Gazdaság és társadalom* 11 (3-4). 67-89. ISSN 0865-7823
- Krizsán András (2018): *Balaton-felvidéki építészeti útmutató*. Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet, Budapest.
- Kurucz Réka (2020a): Villány árnyékában: Túrony szőlőművelésének változása az 1950-es évektől napjainkig. In: Intersica Múzeum Évkönyve 4. Dunaújváros, 64-78.
- Kurucz Réka (2020b): Gazdából borász? A kisüzemi szőlőtermesztés néprajzi vizsgálata a Villány-Siklói borvidék nyugati részén a TSZ-szervezéstől napjainkig. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. Kriza Könyvek, 47. Kolozsvár, 149–170.
- Kurucz Réka (2022): A szőlőhegy szerepe az átalakuló parasztság társadalmában és gazdálkodásban 1945-től napjainkig a Villányi-hegység nyugati felén. In: Ö. Kovács József – Schlett András (szerk.): *„A föld nem tud futni”*. Rendszerváltás vidéken. RETÖRKI, NEB, Budapest, 145–172.
- Lantos Tamás (2005): *Dráva-menti gyümölcsészet. Tanulmányok a tájhoz alkalmazkodó gyümölcsészet-ről*. Ormánság Alapítvány, Markóc.
- Lantos Tamás (2018): *Alkalmazkodó gyümölcsészet*. Ormánság Alapítvány, Markóc.
- Lázár Péter (szerk.) (2010): *Első zalai gyümölcsészkiönyv. Tájban az ember*. Göcsej Természetvédelmi Alapítvány, Keszthely.
- Lem, Winnie (2013): *Regimes of Regulation, Gender, and Divisions of Labor in Languedoc Viticulture*. In: Black, E. Rachel – Ulin, C. Robert: *Wine and Culture, Vineyard to Glass*. Bloomsbury Academic, London, UK, 221–240. A Növényi Diverzitás Központ munkatársai (2016): *Növények a génbankból*. Növényi Diverzitás Központ, Tápiószele.
- Mészáros, Csaba (2020): Who owns the Anthropocene? An anthropological perspective on global climate change. *Replika* 113, 145–164.
- Miglécz Tamás – Donkó Ádám – Valkó Orsolya – Deák Balázs – Török Péter – Kelemen András – Drexler Dóra – Tóthmérész Béla (2015): Szőlősorköz takarónövényzet létrehozására

- szolgáló magkeverékekkel kapcsolatos tapasztalatok. In: *Természetvédelmi Közlemények 21*, A Magyar Biológiai Társaság Természetvédelmi és Ökológiai Szakosztályának közleményei, Budapest, 160–169.
- Mód László (2016): *Artéri szőlőskertek az Alsó-Tisza mentén*. (Életmód és tradíció, 15.) MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest.
- Mód László – Simon András (2002): *A hajtástól az újborig, a szőlő és bor ünnepei Lendva-vidéken*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva.
- Mód László – Simon András (2005): A szőlő- és borgazdálkodás helyzete a Lendva - vidéken az 1990-es évektől. In: Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 363–378.
- Mód László – Simon András (2017): A terepmunka lehetőségei a borglobalizáció világában. *Ethno-Lore 2017*. 259–276.
- Mód László – Simon András (2020): Néprajz és agrártermelés. Tapasztalatok és alkalmazási lehetőségek. In: Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs (szerk.): *Számvetés és tervezés: A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században*. L'Harmattan Kiadó, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest: 201–214.
- Molnár Zsolt – Babai Dániel (2020): Etno + ökológia: tudományok közti és azon túli együttműködés a természet és a kultúra védelme érdekében. In: Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs (szerk.). *Számvetés és tervezés: A néprajztudomány helyzete és jövője a 21. században*. L'Harmattan Kiadó, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest: 449–463.
- Molnár Zsolt (2012): *A Hortobágy pásztorszemmel. A puszta növényvilága*. Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány, Debrecen.
- Molnár, Zsolt et al. (2020): Knowledge Co-Production with Traditional Herders on Cattle Grazing Behaviour for Better Management of Species-Rich Grasslands. *Journal of Applied Ecology*, LVII (9): 1677–1687. <https://doi.org/10.1111/1365-2664.13664>
- Muskovics Andrea Anna (2019): *Buda-vidék présház- és pincekultúrája: Építészeti és társadalomnéprajzi megközelítés (19–20. század)*. Életmód és Tradíció (17). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest.
- Nemes Gusztáv – Orbán Éva – Tomay Kyra 2022. Meghasadt valóságok – dilemmák a turizmus és a dzsentrifikáció szerepéről a vidék fejlődése kapcsán. *Szociológiai Szemle XXXII* (1): 88–113.
- Sahlins, Marshall (1972): *Stone Age Economics*. Aldine – Atherton, Inc., Chicago – New York.
- Schumacher, Ernst Friedrich (2014): *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*. Katalizátor Kiadó, Budapest.
- Simon András (2016): Újabb források és értelmezési lehetőségek a szőlő- és borkultúra történeti néprajzi kutatásában. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. (Kriza Könyvek, 39.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 229–254.
- Schwarcz Gyöngyi (2002): A soltvadkert szőlő- és bortermelők megélhetési stratégiái a kilencvenes években. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesszők a kisüzemi agrárgazdálkodásban 1990–1999*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 35–64.
- Smith, Joe – Jehlička, Petr (2013): Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies* 32, 148–157.
- Svetel, Ana (2022): Moving, returning, staying. Mobilities of rural youth in the Solčavsko region. In: Bartulović, Alenka – Máté Gábor (szerk.): *Rethinking Urban-Rural Relations/Migrations in*

- Central-Europe. *The Case of Slovenia and Hungary*. (PNEKAT Working Papers 3.) PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs: 74–86.
- Szabó István – Lázár Ibolya (2019): *Ahol jó a szőlő, ott jó a gyümölcs is. Szüleink gyümölcsöskertje. Alsópáhok Község Önkormányzata, Alsópáhok*
- Szani Zsolt (2014): *Etnopomológia. Népi gyümölcstésztet a Palócföld nyugati határterületén. Zöldutak Módszertani Egyesület.*
- Szigeti Éva (2004): A villányi Ötök. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei. Teleki László Alapítvány, PTE-BTK Kommunikációs Tanszék, Bp. 163–181.*
- Tőzsér János – Bedő Sándor (szerk.) (2003): *Történelmi állatfajtáink enciklopédiája. Mezőgazda Kiadó, Budapest.*
- Turk Niskač, Barbara (2022): Going back to the land in Slovenia. At the intersection of food, land and work. In: Bartulović, Alenka – Máté Gábor (szerk.): *Rethinking Urban-Rural Relations/Migrations in Central-Europe. The Case of Slovenia and Hungary. (PNEKAT Working Papers 3.) PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Pécs: 87–101.*
- Varga Anna – Bölöni János (2009): Erdei legeltetés, fás legelők, legelőerdők tájtörténete. *Természetvédelmi Közlemények*, (15) 68–79.
- Varga Anna – Samu Zoltán Tamás – Molnár Zsolt (2017): A fás legelők és legelőerdők használata magyarországi pásztorok és gazdálkodók tudása alapján. *Természetvédelmi Közlemények* (23) 242–258.
- Varga Anna et al. (2020): Prohibited, but still present: local and traditional knowledge about the practice and impact of forest grazing by domestic livestock in Hungary. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 16(1) Paper: 51.
- Viga Gyula (2005): A táj átalakítása és a hagyományos népi kultúra korszakai. *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 13, 61–72.
- Viveiros de Castro, Eduardo. Edited and translated by Skafish, Peter (2014): *Cannibal Metaphysics*. University of Minnesota Press.
- Zentai János (1962): *Cúni szőlőmetsző kések*. (Janus Pannonius Múzeum Évkönyve.) Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 363–368.
- Térképek**
Villányi Borvidék. <https://villanyiborvidek.hu/download/terkep-villanyiborvidek-a3-20171120-rgb.jpg> (Letöltés: 2020. október 15.)
- Statisztikák**
KSH Magyarország Helységnévtára. https://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU, utolsó hozzáférés: 2023.08.23.

"Sleeps and wakes with viticulture" Peasant and post-peasant farming in the light of sustainability, using the example of Villány viticulture

Abstract

Over the past decades, the meeting of ecology and ethnography and anthropology has resulted in a flourishing new research field, ethnobiology and ethno-ecology, the study of traditional ecological knowledge and local knowledge. The question of these research findings and their adaptation is becoming increasingly important as trends in the ecological crisis intensify. After a general introduction, the present paper presents the results of research into small-scale peasant viticulture in the Villány wine-growing region using ethnographic fieldwork tools in the period 1940-1960. It attempts to interpret the local knowledge and farmers' attitudes from the point of view of sustainability and environmental protection, and raises the question of the usability of certain knowledge today.

Keywords: *sustainability, small-scale viticulture, (bio)cultural heritage, Villány wine region*